

GUIA PRÀCTICA D'HISTÒRIA ECONÒMICA MUNDIAL

Departament d'Història i Institucions Econòmiques

UNIVERSITAT DE BARCELONA

GUIA PRÀCTICA D'HISTÒRIA ECONÒMICA MUNDIAL

Departament d'Història i Institucions Econòmiques

Publicacions i Edicions

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Introducció

Quines palanques han permès augmentar la riquesa de les nacions? En què consisteix realment aquesta riquesa? Com es mesura? Per què l'increment de la riquesa ha anat acompanyada de la persistència de la pobresa? Quines transformacions experimenta una societat amb el desenvolupament econòmic? I quines transformacions afavoreixen o dificulten el progrés d'una economia i d'una societat? Formular bé aquestes preguntes, i tractar de trobar-hi respostes, és la feina d'alumnes i professors en l'estudi de la història econòmica.

La massificació de les aules, i les presses per acabar un programa, acaben substituïnt aquest intercanvi de preguntes i respostes per una mena de receptari. L'aprenentatge s'empobreix intel·lectualment i esdevé tediós. L'esforç per evitar-ho ha portat el Departament d'Història i Institucions Econòmiques a dues innovacions en la docència universitària. Les Lectures d'Història Econòmica Mundial, editades per les Publicacions de la Universitat de Barcelona, són la primera part d'aquesta brega contra la reducció de l'ensenyament a una prèdica destinada a ser sepultada en uns apunts de classe.

La segona reestructuració ha consistit en la introducció de classes pràctiques, i en l'edició d'aquesta Guia Pràctica d'Història Econòmica Mundial. La classe pràctica pretén formular i resoldre col·lectivament, en grups més reduïts i participatius, un problema concret relatiu a cada tema. A les classes pràctiques només s'imparteix un aspecte molt concret dels materials disponibles a la Guia. La seva funció és donar els criteris metodològics per utilitzar individualment els materials molt més amplis d'aquesta Guia Pràctica, que combinen dades estadístiques -especialment sèries temporals de diverses variables referides a cada període- mapes, esquemes, exemples, cronologies, i textos d'autors clàssics. Això permet treballar un seguit de problemes metodics referents a la lectura de sèries històriques o d'interpretació de taules numèriques de tipus divers.

Però l'abast d'aquesta Guia va una mica més enllà. Està pensada per donar un suport pràctic, tant a les hores lectives teòriques com a les pròpies hores d'estudi, per a què cada estudiant pugui focalitzar per ell mateix o ella mateixa els problemes, les nocions i les anàlisis bàsiques de cada tema. L'índex de la Guia és el programa desglossat de l'assignatura. Les xifres, les sèries estadístiques, els mapes, els esquemes i els textos remetent en cada cas a un apartat específic d'un tema concret del programa. D'aquesta forma, la Guia es converteix en una mena de thesaurus que concentra els fets i les idees més importants. I ho fa amb una informació que permet, tant als estudiants com als professors, formular-se mútuament problemes que il·luminin, concretin i matisin l'explicació general.

Aquesta ha estat la principal motivació de l'esforç esmerçat per tot el Departament d'Història i Institucions Econòmiques en preparar-la, i de l'ajut rebut pel Grup d'Avaluació i Innovació Universitària (GAIU). El caràcter obert del material, i la seva vinculació multidimensional a les classes teòriques i pràctiques, cerquen fer de la Guia Pràctica d'Història Econòmica Mundial un vehicle d'aprenentatge intel·lectualment interactiu. Esperem que la prova del seu ús en l'ensenyament de la història econòmica a les Facultats de Ciències Econòmiques, a les Escoles d'Empresarials, i a les Facultats de Geografia i Història, així ho demostrin.

Enric Tello i Aragay
(coordinador de l'edició de la Guia Pràctica d'Història
Econòmica Mundial del Departament d'Història i
Institucions Econòmiques de la Universitat de
Barcelona)

0. PROGRAMA I BIBLIOGRAFIA D'HISTÒRIA ECONÒMICA MUNDIAL	I
1. LES ECONOMIES EUROPEES PREINDUSTRIALS	1
2. LA REVOLUCIÓ INDUSTRIAL (1780-1830)	25
3. LA DIFUSIÓ DE LA INDUSTRIALITZACIÓ	39
4. L'ECONOMIA INTERNACIONAL AL SEGLE XIX	67
5. LA PRIMERA POSTGUERRA MUNDIAL.	
CRISI I RECONSTRUCCIÓ DE L'ECONOMIA INTERNACIONAL	85
6. LA CRISI DELS ANYS TRENTA	99
7. LES ECONOMIES SOCIALISTES DE PLANIFICACIÓ CENTRALITZADA	117
8. L'ÈPOCA DAURADA DE L'ECONOMIA CAPITALISTA	129

1. LES ECONOMIES EUROPEES PREINDUSTRIALS

1.1 Producció i distribució del producte agrari

1.1.1 Els condicionaments de l'agricultura tradicional

1.1.2 La relació població-recursos

1.1.3 Formes de distribució: renda feudal i renda de la terra

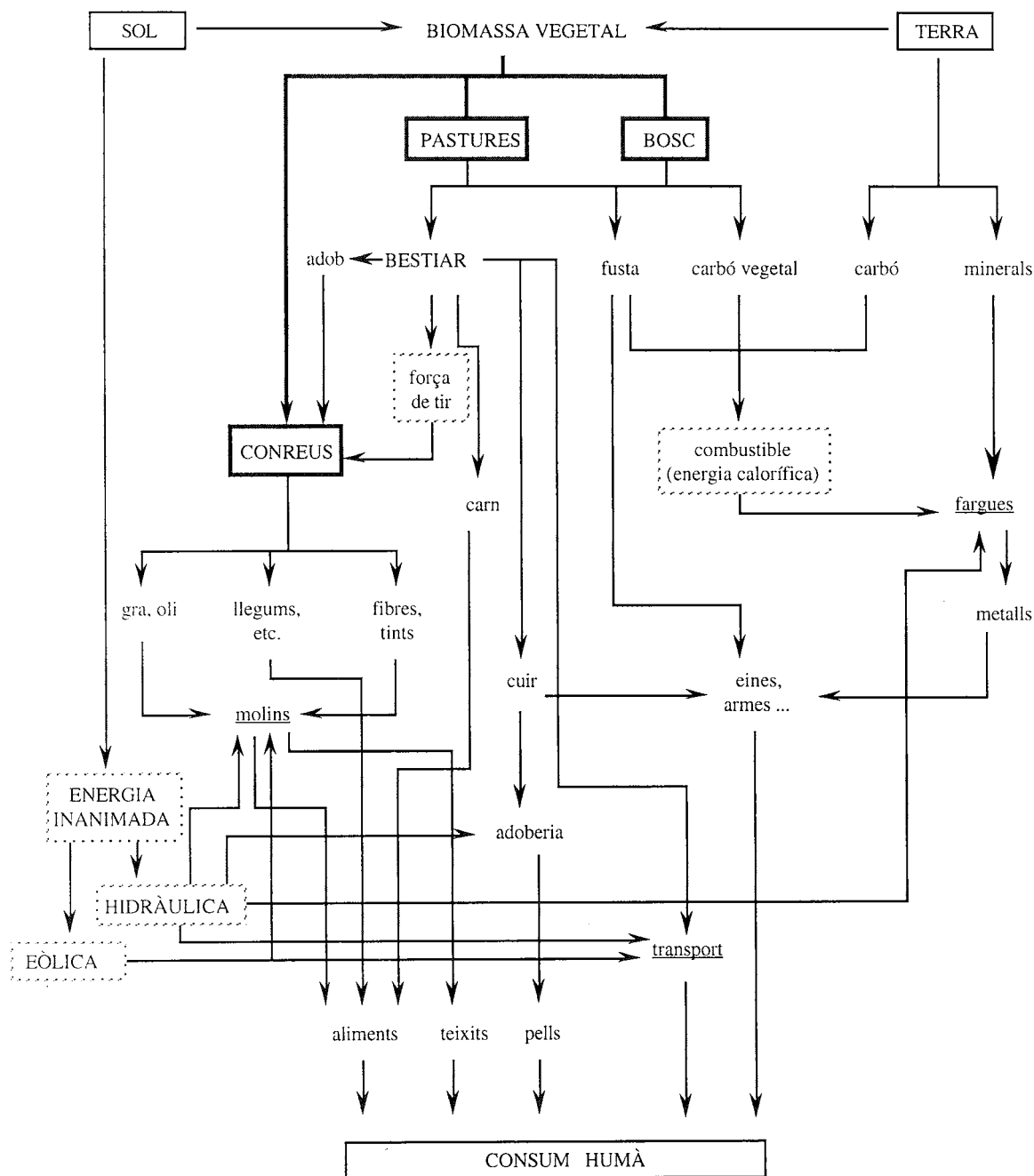
1.2 El creixement del comerç i de la manufactura

1.2.1 Intercanvi i especialització com a factors de creixement econòmic

1.2.2 La producció encaminada al mercat

1.2.3 El procés d'expansió comercial

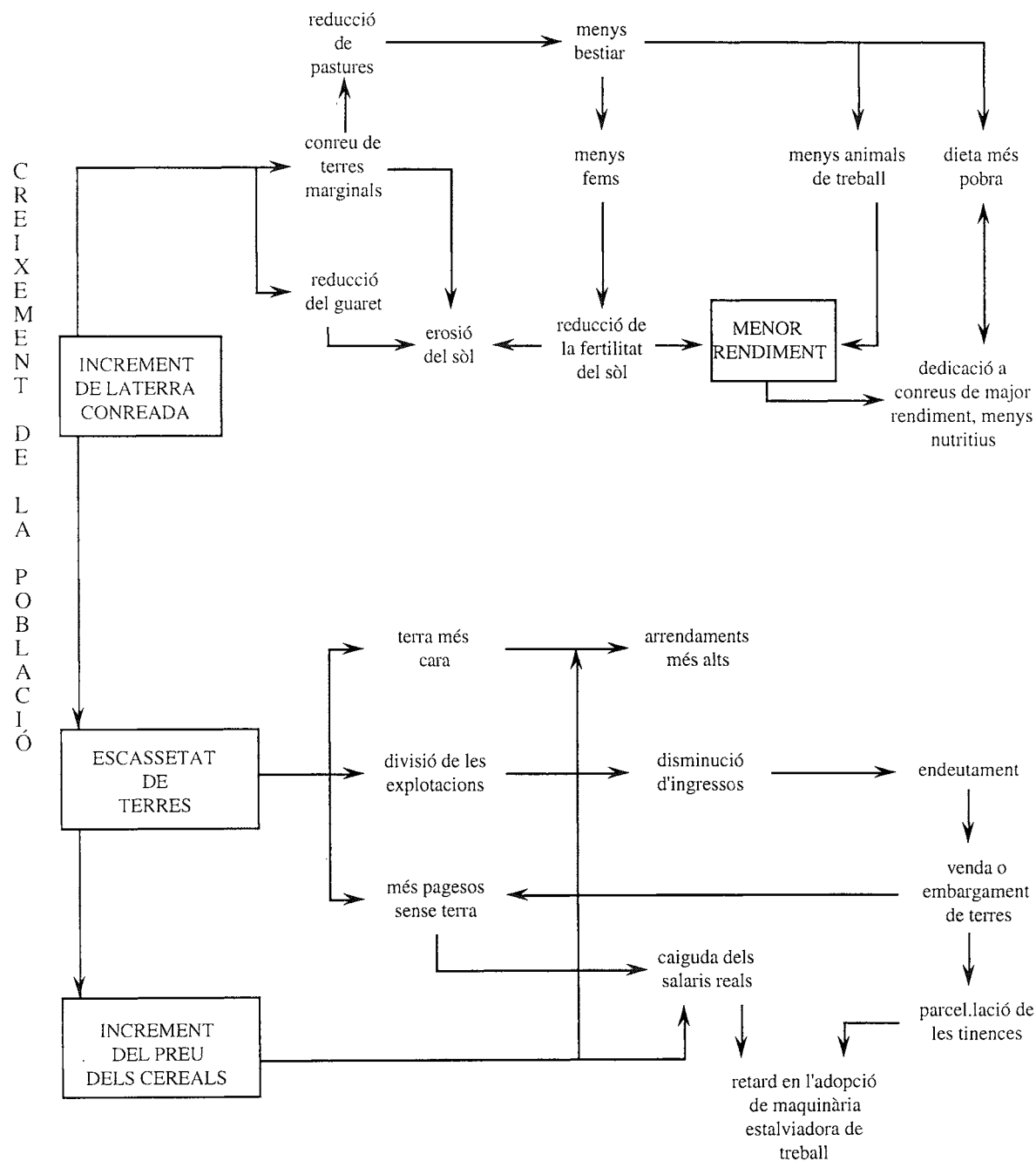
Energia i materials a les economies «orgàniques» preindustrials

Si resseguim enrera qualsevol línia de producció del món preindustrial, des del consum final fins els recursos naturals, comprovem que gairebé totes les primeres matèries, fonts d'energia i productes intermedis eren d'origen orgànic

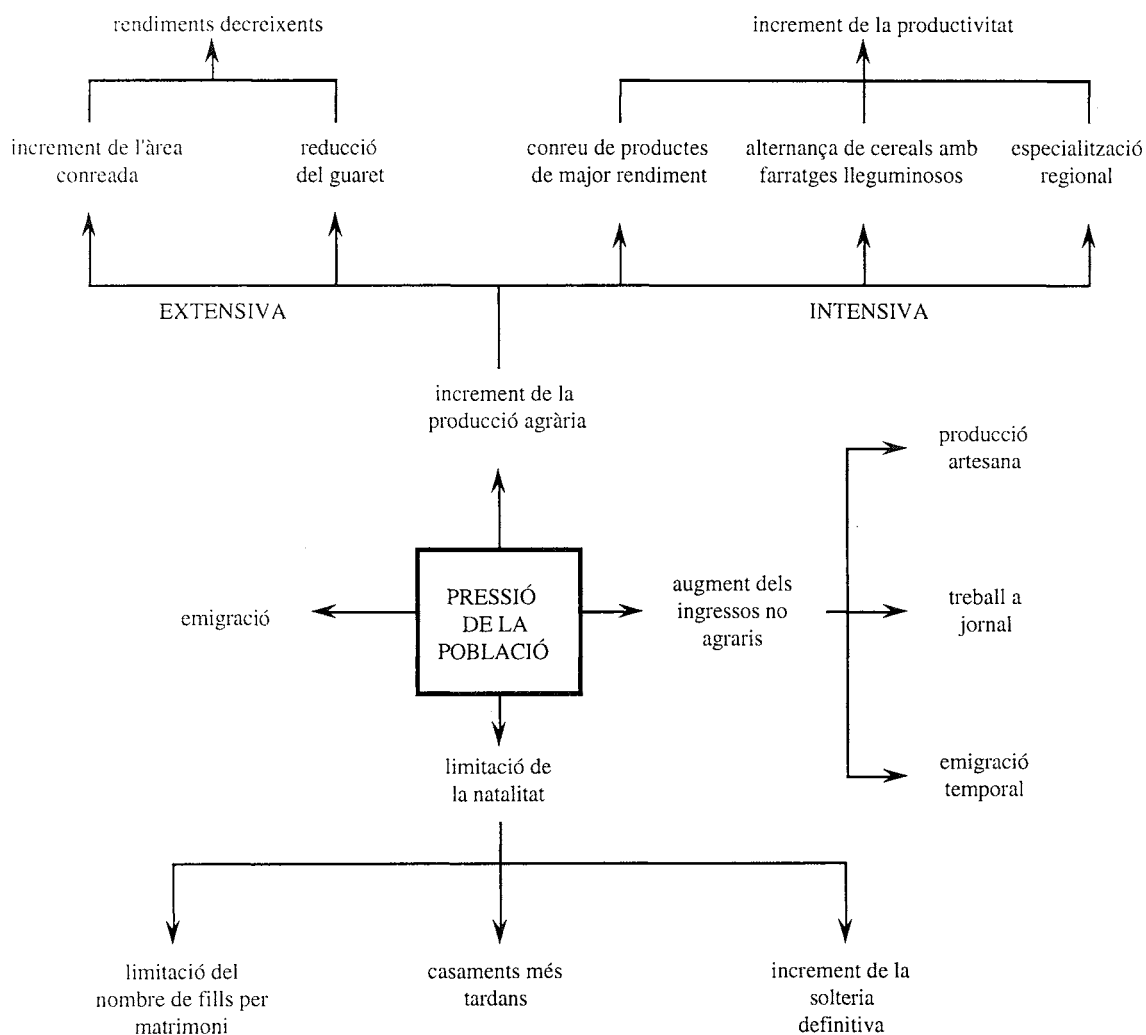
Font: Elaboració pròpia

Síntomes i conseqüències del sobrepoblament els rendiments decreixents

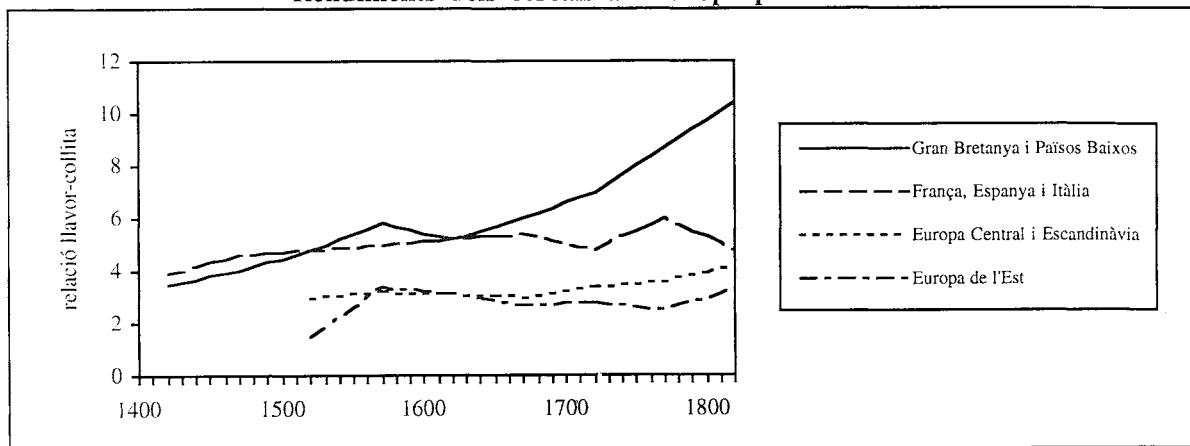
Font: Inspirat en D.B. GRIGG, *Population Growth and Agrarian Change. An Historical Perspective*, Cambridge, 1980, pàg. 45

Respostes possibles a l'augment de població

Font: Inspirat en D.B. GRIGG, *Population Growth and Agrarian Change. An Historical Perspective*, op. cit., pàg. 46

Rendiments dels cereals a l'Europa preindustrial

Font: N.J.G. POUNDS, *An Historical Geography of Europe, 1500-1840*, Cambridge University Press, 1979, pàg. 181

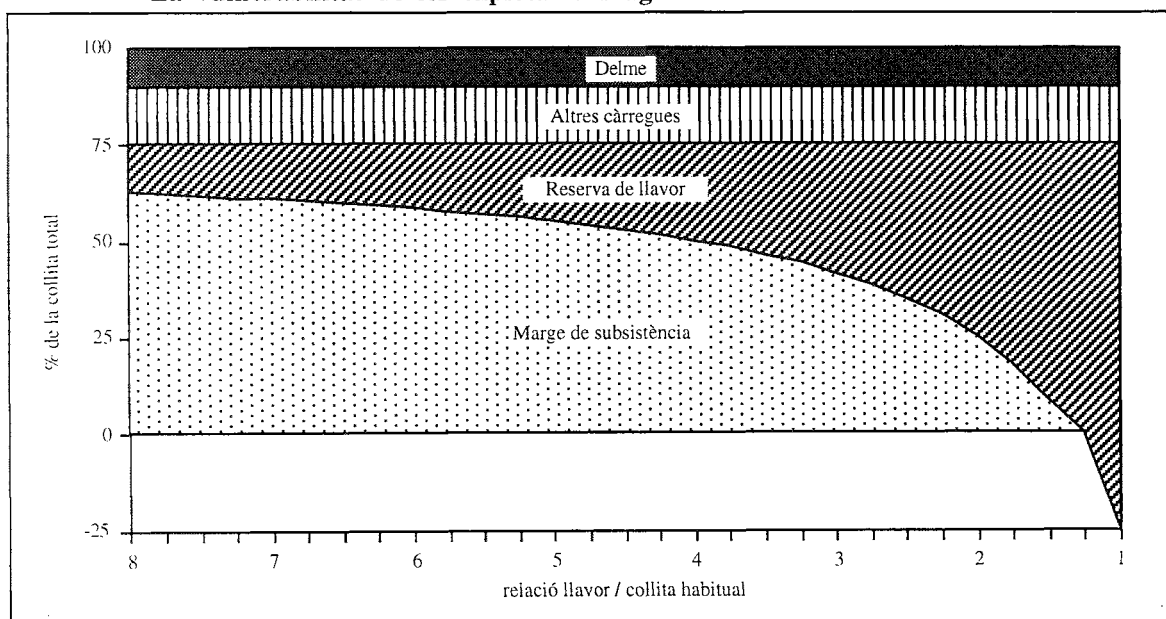
Els efectes de l'oscil·lació de rendiments en una explotació agrària preindustrial

Capacitat de treball (un adult amb un parell de bous): 12 ha
 Sembra: 350 litre per ha
 Reserva de llavor: 25% collita normal
 Rendiment collita normal: 4 per 1
 Rendiment collita pobra: 2,4 per 1 (60% collita normal)
 Preu hectolitre collita normal: 1
 Preu hectolitre collita pobra: 1,71
 Consum familiar (4 membres a 0,666 kg dia): 14,5 hectolitre
 Resta de despeses familiars (1/3 valor del pa en un any normal)
 Impostos i arrendaments: 20% collita normal (en diner)

	EXPLOTACIÓ DE TAMANY SUFICIENT				EXPLOTACIÓ DE TAMANY INSUFICIENT			
	compte en espècie		compte en diners		compte en espècie		compte en diners	
	collita normal	collita pobra	collita normal	collita pobra	collita normal	collita pobra	collita normal	collita pobra
a- collita (hl)	168,00	100,80			84,00	50,40		
b- valor de la collita			168,00	172,72			84,00	86,36
c- consum familiar	14,50	14,50	4,83	4,83	14,50	14,50	4,83	4,83
d- pagament de delmes	16,80	10,08			8,40	5,04		
e- reserva de llavor (hl)	42,00	42,00			21,00	21,00		
f- despeses de treball			19,20	15,60			6,00	7,80
g- impostos, arrendaments			33,60	33,60			16,80	16,80
h- total de despeses (c+d+e+f+g)	73,30	66,58	57,63	54,03	43,90	40,54	27,63	29,43
i- collita disponible (a-h)	94,70	34,22			40,10	9,86		
j- valor collita disponible (b-h)			94,70	58,52			40,10	16,86
k- renda neta (j-h)			37,07	4,48			12,47	-12,57

Font: Elaboració pròpia a partir de P. J. BOWDEN (ed.), *Economic Change: Prices, Wages, Profits and Rents, 1500-1750*, vol. 1; J. THIRSK (ed.) *Chapters from the Agrarian History of England and Wales 1500-1750*, Cambridge U.P., 1990, pàg. 78; E. A. WRIGLEY, *Gentes, ciudades y riqueza*, Crítica, 1994, pàg. 153

La vulnerabilitat de les explotacions agràries amb baixos rendiments

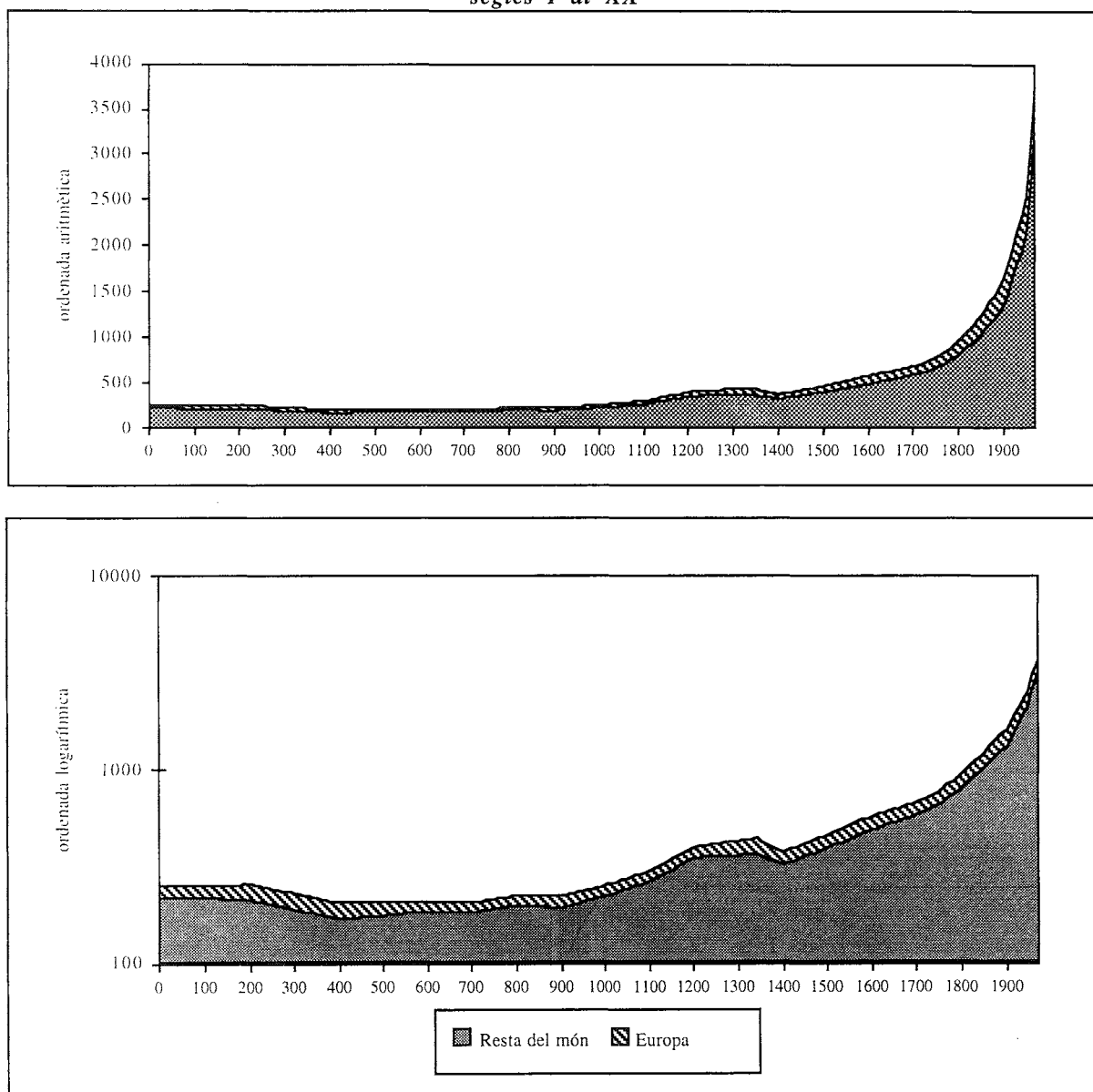
Font: Inspirat en B.H. SLICHER van BATH, *Historia agraria de la Europa Occidental, 500-1850*, Península, Barcelona, 1974, pàg. 32

1. LES ECONOMIES EUROPEES PREINDUSTRIALS

1.1 Producció i distribució del producte agrari

1.1.2 La relació població - recursos

La població mundial i l'europea en milions d'habitants segles I al XX

Font: J.N. BIRABEN, "Essai sur l'évolution du nombre des hommes", *Population*, XXXIV, 1, 1979, pàg. 16

Les taxes de creixement anual acumulatiu expressen en forma de % el creixement d'una magnitud en un lapse de temps, d'acord amb la fórmula

$$r = \left(\sqrt[n]{\frac{X_f}{X_p}} - 1 \right) * 100$$

on r és la taxa. Xp el valor de la magnitud al principi del període, Xf al final del mateix i n el nombre d'anys transcorreguts. Una forma intuïtiva de captar el significat de diferents taxes de creixement anual acumulatiu és preguntar-se pel temps que en cada cas trigaria la magnitud corresponent a duplicar-se:

Taxa de creixement

0,1%

0,5%

1,0%

2,0%

Temps de duplicació

690 anys

141 anys

70 anys

35 anys

1. LES ECONOMIES EUROPEES PREINDUSTRIALS

1.1 Producció i distribució del producte agrari

1.1.2 La relació població - recursos

Població mundial i europea milions d'habitants i taxes de creixement anual acumulatiu

any	Món	Europa	Rússia	Àsia	Àfrica	Amèrica	Oceania
0	252	31	12	170	26	12	1
200	257	44	13	158	30	11	1
600	208	22	11	134	24	16	1
1000	253	30	13	152	39	18	1
1200	400	49	17	258	48	26	2
1340	442	74	16	238	80	32	2
1400	375	52	13	201	68	39	2
1500	461	67	17	245	87	42	3
1600	578	89	22	338	113	13	3
1700	680	95	30	433	107	12	3
1750	771	111	35	500	104	18	3
1800	954	146	49	631	102	24	2
1850	1.241	209	79	790	102	59	2
1900	1.634	295	127	903	138	165	6
1950	2.530	395	180	1.393	219	330	13
1985	4.856	492	279	2.836	555	669	25
0-1750	0,06	0,07	0,06	0,06	0,08	0,02	0,06
1750-1850	0,47	0,63	0,81	0,45	-0,01	1,19	-0,40
1850-1950	0,71	0,64	0,83	0,57	0,77	1,74	1,88
1950-1985	1,87	0,63	1,26	2,05	2,69	2,04	1,89

Font: J.N., BIRABEN, "Essai sur l'évolution ...", op. cit., pàg. 16

Població de diversos països capitalistes desenvolupats milions d'habitants

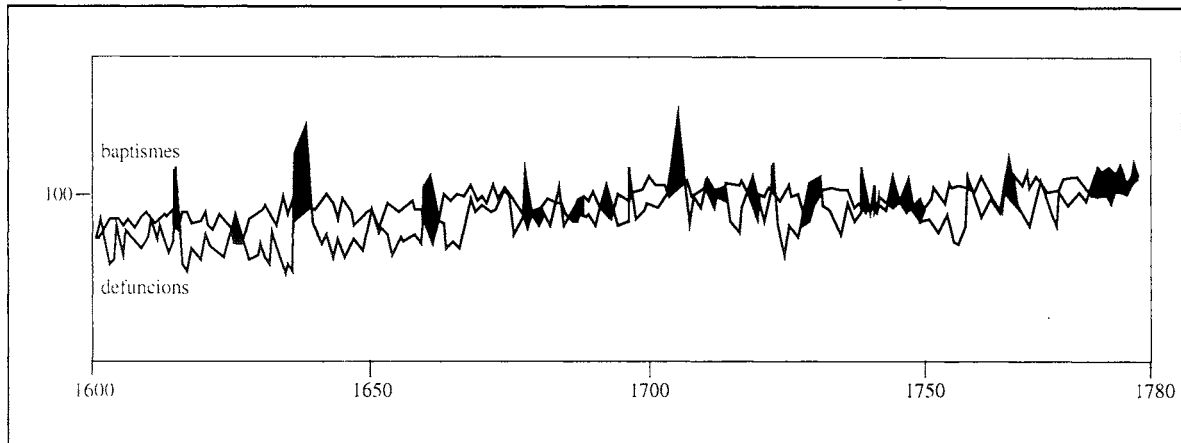
any	GB	França	Alemanya	Itàlia	EUA	Japó
1500	4,40	16,40	12,00	10,00	---	12,00
1600	6,80	19,00	16,00	13,10	---	14,00
1700	8,40	21,12	15,00	13,20	0,25	30,00
1760	11,05	25,25	18,31	15,80	1,59	30,00
1820	21,24	30,70	24,91	19,00	9,62	31,00
1850	27,42	35,80	33,75	24,08	23,26	32,00
1870	31,39	38,44	39,23	26,26	39,91	34,00
1900	41,16	38,94	56,05	32,86	76,09	44,10
1920	43,72	39,00	60,89	36,34	106,47	55,82
1950	50,36	41,84	49,98	47,11	152,27	82,90
1980	56,31	53,88	61,57	56,42	227,76	116,80

Nota: El 1871 Alsàcia i Lorena passen a Alemanya amb 1,58 milions d'habitants; a partir de 1919 aquests territoris tornen a França; Alemanya inclou el Sarre entre 1919 i 1946, i del 1947 en endavant és la població de la República Federal, comptant també la població de Berlín occidental i el Sarre; Roma, amb 0,8 milions s'inclou a Itàlia el 1870 (Venècia ho havia fet el 1866); les conquestes territorials incorporen a Itàlia 1,47 milions el 1921, perdent-ne 0,63 el 1947; la Gran Bretanya perd el 1920 el sud d'Irlanda amb 3,1 milions; el Japó perd uns 0,6 milions d'habitants després de 1946 per cessions territorials, i n'afegeix prop d'un milió amb la incorporació d'Okinawa el 1973; els EUA inclouen Alaska i Hawaii.

Font: MADDISON, A., *Historia del desarrollo capitalista*, Ariel, Barcelona, 1991, pàg. 158-168

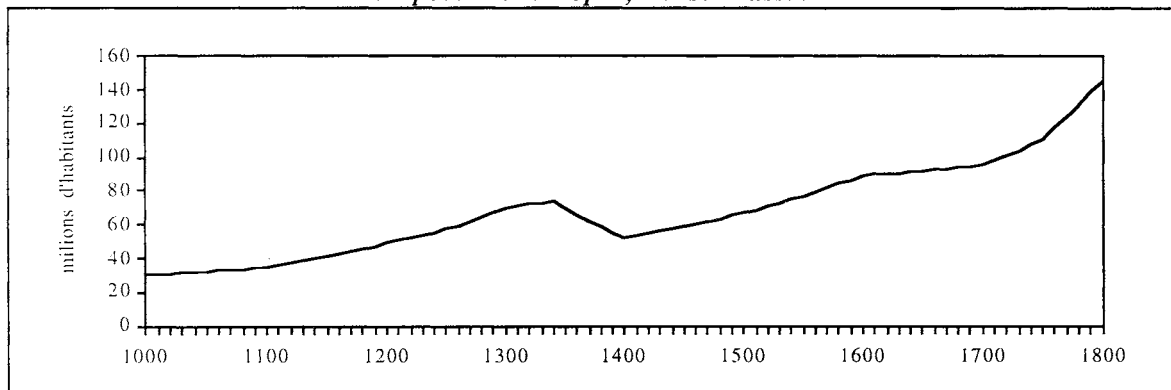
Les fases d'expansió i contracció demogràfiques

Natalitat, mortalitat i creixement vegetatiu *baptismes i defuncions a Le Loroux-Béconnais (Anjou)*

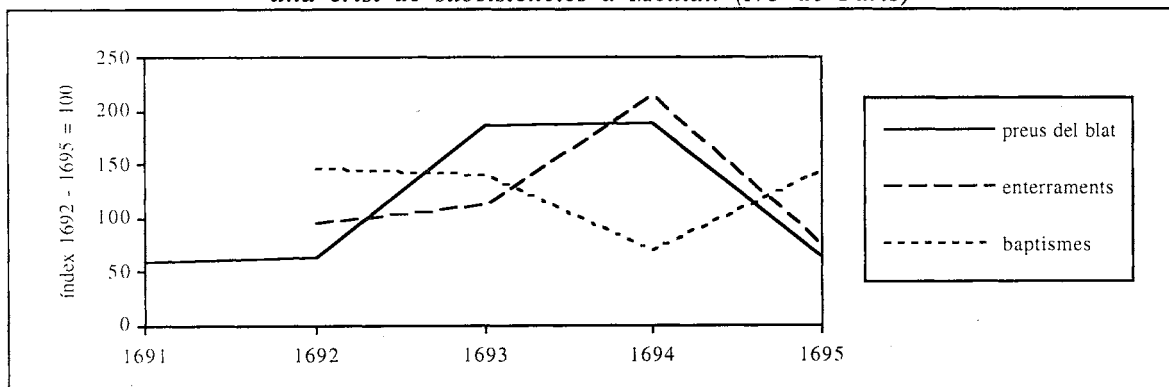
Font: C. WILSON, G. PARKER, *An Introduction to the Sources of European Economic History, 1500-1800*

Tendències seculares *la població europea, sense Rússia*

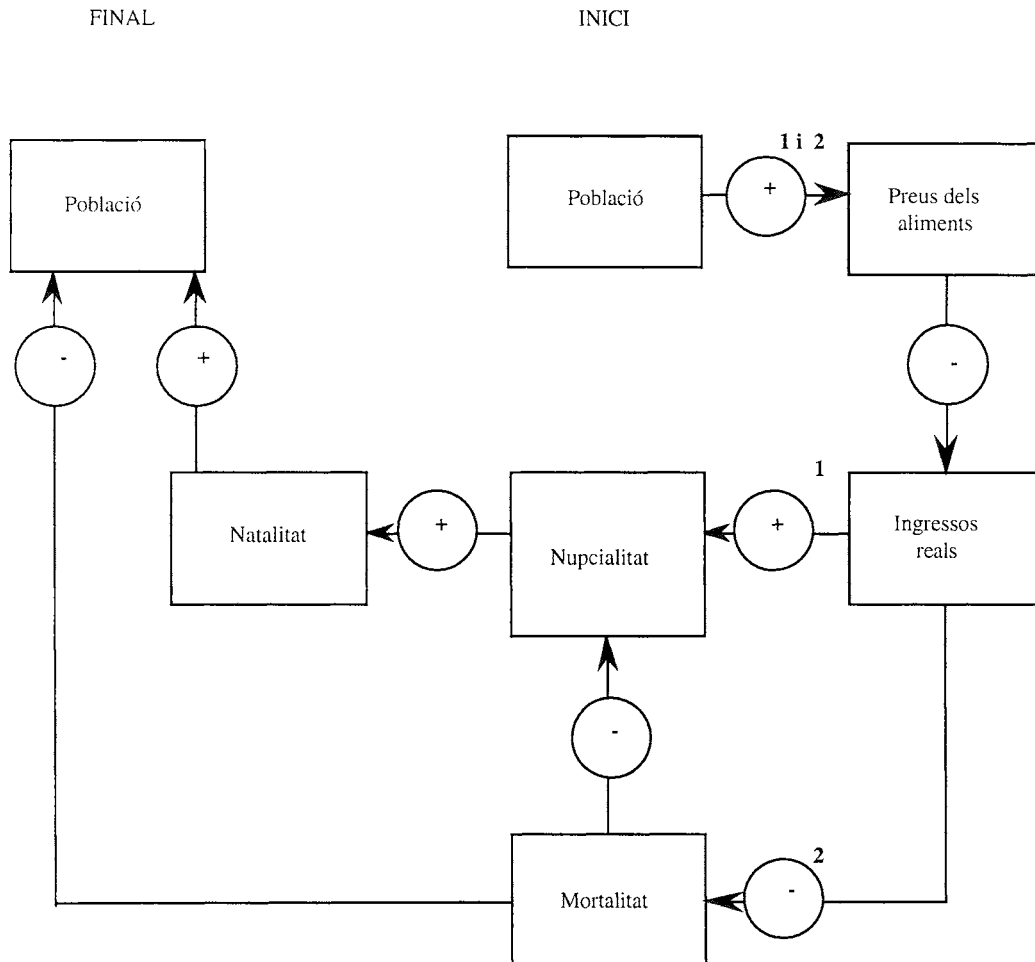
Font: J.N. BIRABEN, "Essai sur l'évolution...", op. cit., pàg. 16

Les fluctuacions a curt termini *una crisi de subsistències a Meulan (NO de París)*

Font: Elaboració pròpia a partir de P. KRIEDTE, *Feudalismo tardío y capital mercantil*, Crítica, Barcelona, 1982, pàg. 15

Factors reguladors
*el sistema malthusià de frens preventius i compulsius en una fase d'expansió demogràfica
 o en una fase de recessió*

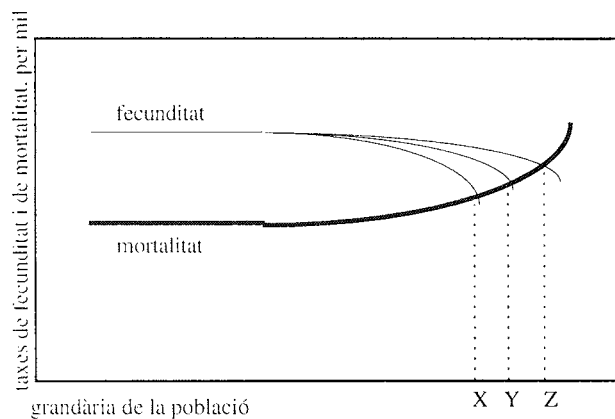

Nota: el sentit de les fletxes indica la direcció presumpta de la causalitat; el signe + o - indica la correlació directa o inversa, sobre el fenomen successiu. En el recorregut 1 el paper de la nupcialitat és considerable, en el 2 és dèbil.

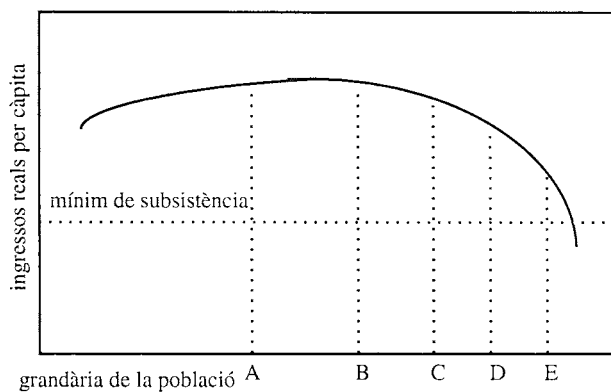
Font: Elaboració a partir d'E.A. WRIGLEY, *Historia y población*, Crítica, Barcelona, 1985, pàg. 35-54 i 109; M. LIVI-BACCI, *Historia mínima de la población mundial*, Ariel, Barcelona, 1990, pàg. 85

La noció de «sostre malthusià» i la seva superació

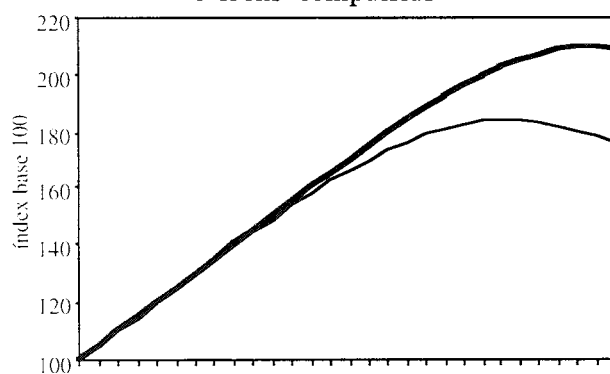
"Frens preventius" i "Frens compulsius"

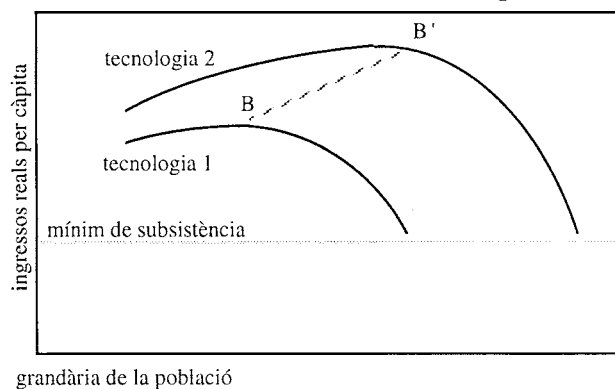
Relació entre la densitat de població i els nivells de vida

Evolució de la població amb frens preventius i frens compulsius

Possible tendència ascendent dels nivells de vida amb un canvi tecnològic

Quan la grandària de la població augmenta, i s'arriba a un sostre malthusià relatiu a una tecnologia determinada, el creixement demogràfic s'atura bé perquè actuen molt ràpidament els frens preventius sobre la fecunditat, o bé perquè actuen més tard els frens compulsius sobre la mortalitat.

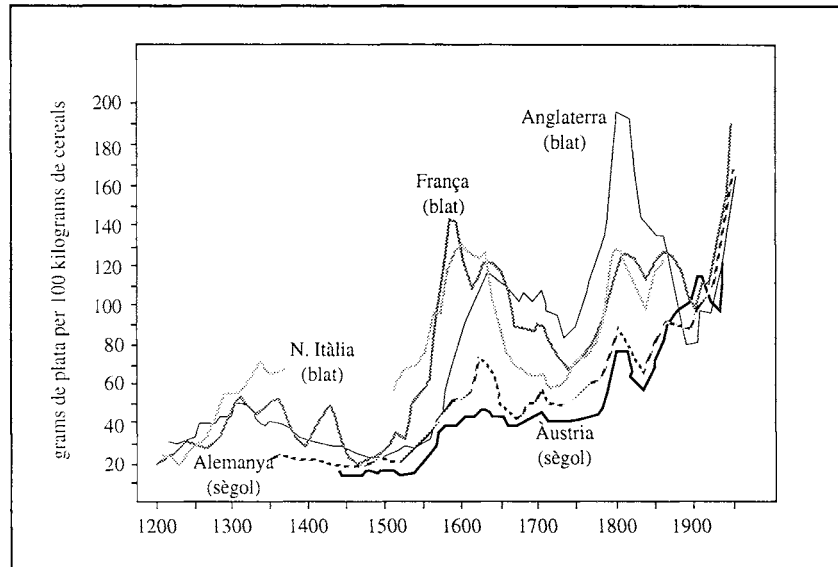
Font: E.A. WRIGLEY, *Historia y población*, op. cit., pàg. 35-37 i elaboració pròpia.

1. LES ECONOMIES EUROPEES PREINDUSTRIALS

1.1 Producció i distribució del producte agrari

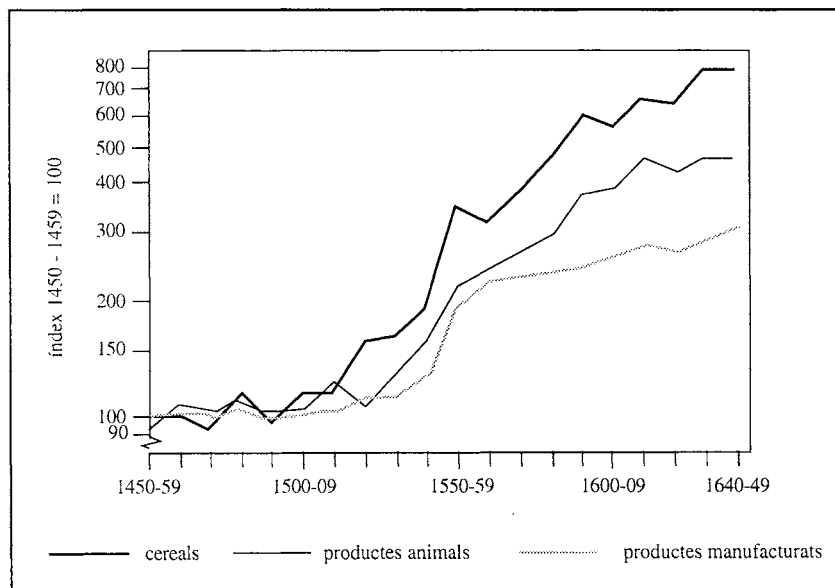
1.1.2 La relació població - recursos

Evolució dels preus agrícoles a l'Europa preindustrial

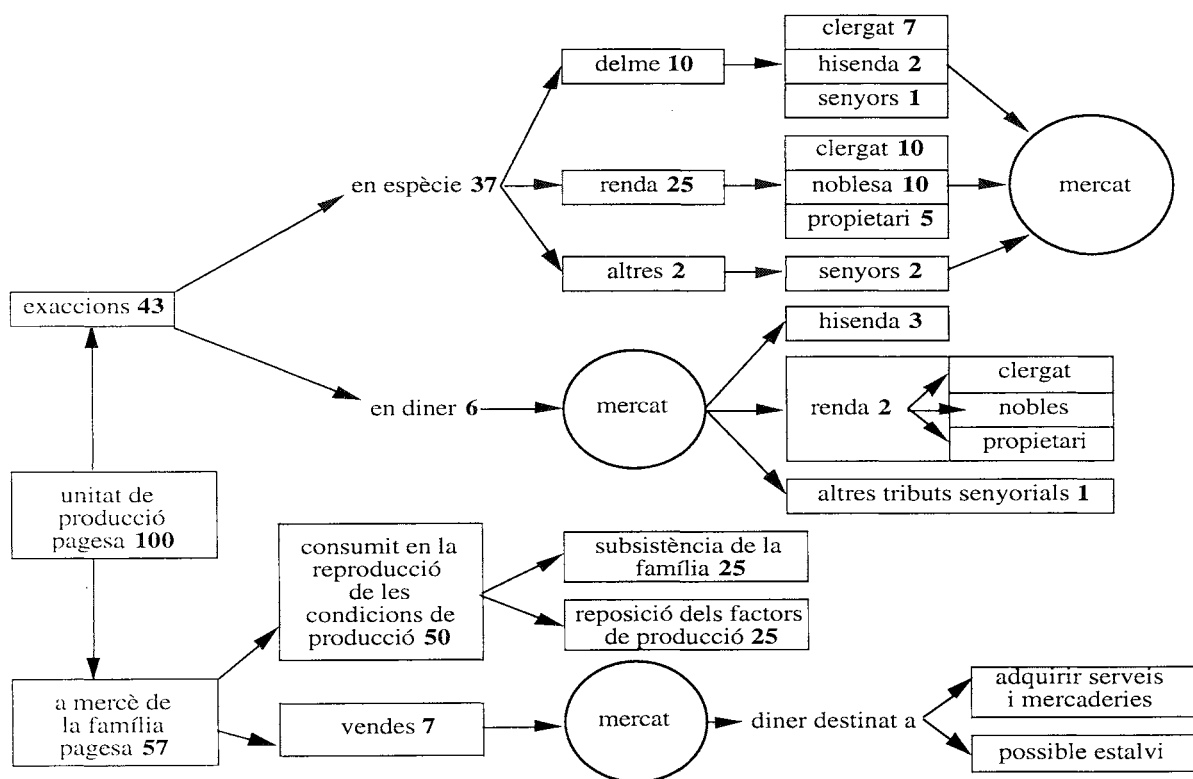
Font: D.B. GRIGG, *The Dynamics of Agricultural Change*, St. Martin's Press, Nova York, 1982, pàg. 55

Preus agraris i industrials a Anglaterra 1450-1649

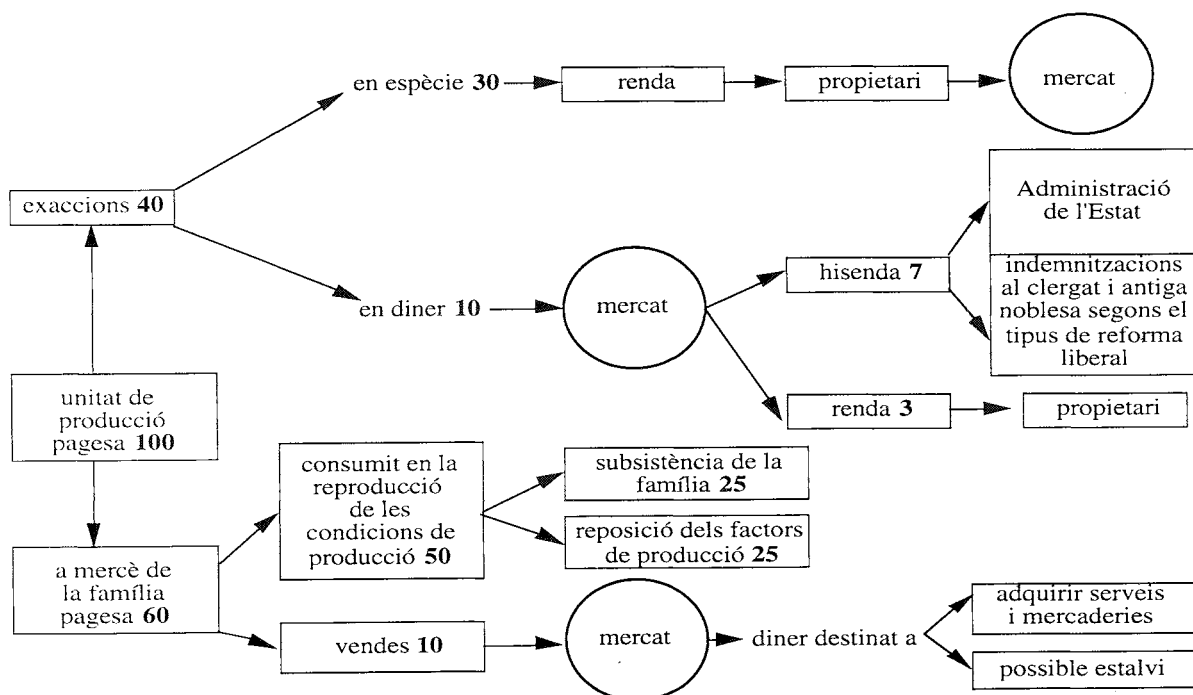

Font: P. KRIEDTE, *Feudalismo tardío y capital mercantil*, op. cit., pàg. 68

Model de distribució del producte agrari a l'Antic Règim fins al 1800

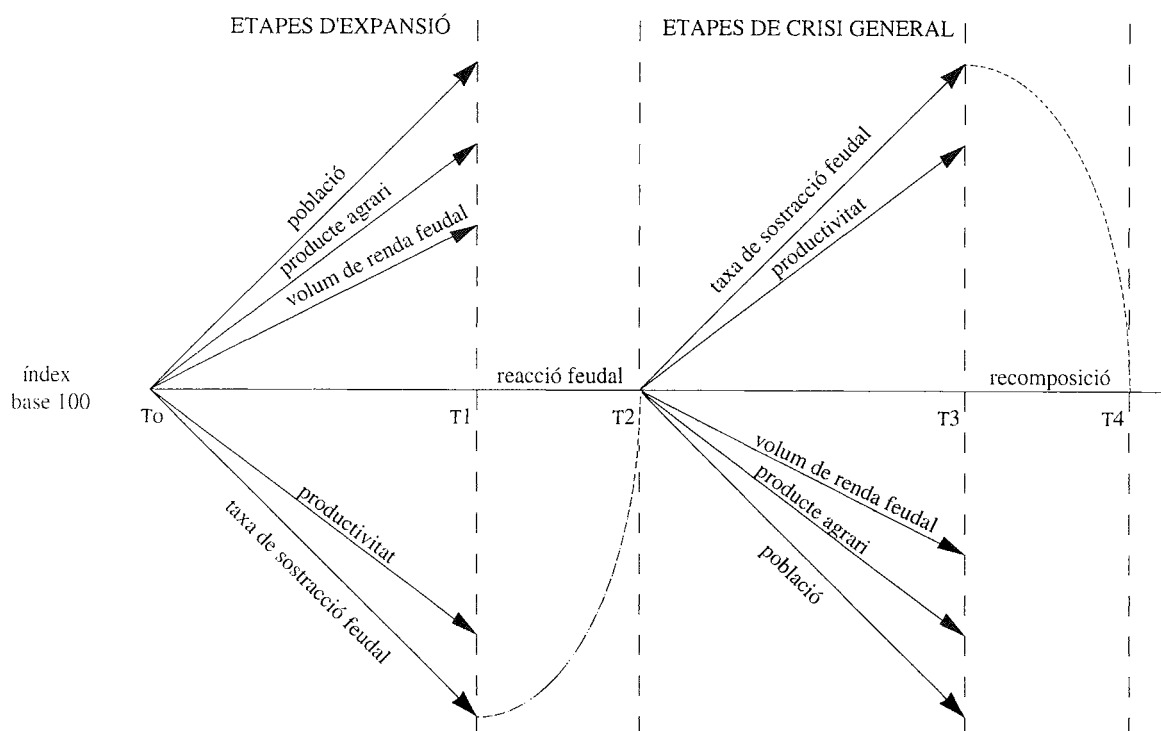

Model de distribució del producte agrari després de les reformes liberals cap a 1860

Font: A. GARCIA SANZ, *Historia agraria de la España Contemporánea, I*, Crítica, Barcelona, pàg. 66-67

La dinàmica econòmica del feudalisme: el paper de la renda feudal

definicions elementals:

$$\begin{aligned} \text{taxa de sostracció feudal} &= \frac{\text{volum de renda feudal}}{\text{producte agrari}} \\ \text{productivitat} &= \frac{\text{producte agrari}}{\text{població}} \\ \text{rendiment} &= \frac{\text{producte agrari}}{\text{superfície o llavor}} \end{aligned}$$

Font: Elaboració pròpia a partir de P. KRIEDTE, *Feudalismo tardío...*, op. cit., pàg. 13

La dinàmica econòmica del feudalisme: el paper de la renda feudal

Les causes de la successió d'etapes d'expansió i crisi hem de cercar-les en tres direccions:

1) Durant l'expansió secular, una retroalimentació positiva entre l'augment de la població i el creixement econòmic determinava el desenvolupament inicial de les capacitats productives, però ben aviat la relació entre ambdós factors es tornava negativa. Fins a un cert moment, l'augment de la població i el creixement econòmic s'havien accelerat mútuament. Després, el creixement econòmic començava a ser menor que el de la població, i aquest s'ajustava amb retard -o no s'ajustava gens- a la marxa alentida de l'economia. Els pagesos començaven a llaurar terres marginals que fins aleshores havien servit sobretot de terrenys de pastura. L'obtenció d'adob minvava. A partir d'aquest moment es trencava l'equilibri entre el cultiu dels cereals i la ramaderia, i això era de cabdal importància per a la fertilitat del sòl. La llei dels rendiments decreixents de la terra començava a actuar. La productivitat del treball emprat a l'agricultura disminuïa, el producte per càpita es reduïa. Apareixia una munió de petites parcel·les que eren explotades pels seus possessors en els límits dels mínims vitals. Si una collita anava malament, estaven condemnats a la fam.

2) Els canvis en l'àmbit de les forces productives no deixaven d'alterar les relacions de producció. La separació entre el procés de producció i l'apropiació del producte, que caracteritzava el mode de producció feudal, donava lloc al fet que la part del producte agrari que n'obtenia la classe feudal es reduís tendencialment al llarg de l'evolució secular. Com més s'aguditzaven les tensions a l'estructura econòmica productiva, més pujaven els preus agraris. Però els pagaments que els pagesos havien de fer en diner romanien constants. Fins a un cert moment, el creixement de la superfície cultivada que havia de pagar renda havia compensat, si fa no fa, la caiguda tendencial de la taxa feudal. Aquesta possibilitat de compensació desapareixia en aturar-se la conquesta de noves terres. Sempre que això passava, la noblesa feudal cercava combatre la reducció dels seus ingressos canviant la manera de cobrar la renda feudal per tal d'incrementar-la. Exigia càrregues més grans pel traspàs de propietats, ocupava terres per cedir-les en arrendament, ampliava les seves reserves i les explotava amb treball servil, se servia de les jurisdiccions.

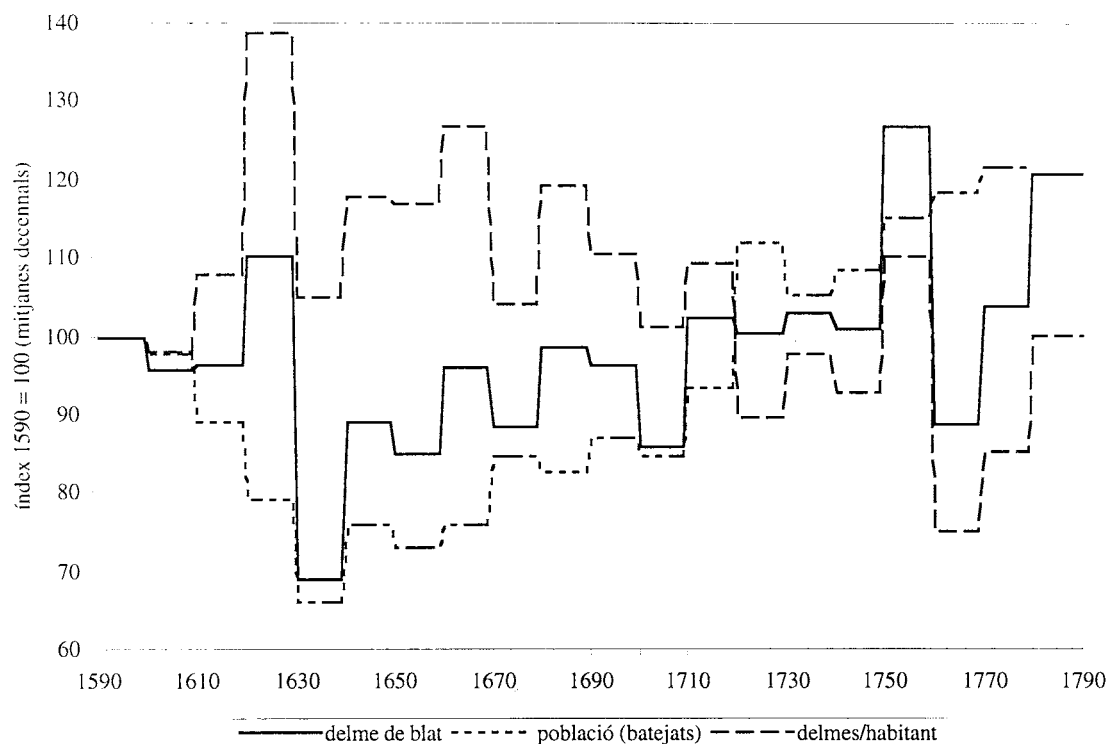
Els pagesos es trobaven davant una doble pressió. El seu marge de subsistència s'estrenyia, i al mateix temps augmentaven les pressions que cercaven expulsar-los de les seves terres. S'acumulava un potencial crític que esclatava en una sèrie de crisis de fam. (...) Els efectes de les crisis de subsistència eren més greus com més gran havia estat l'empobriment dels pagesos al llarg de la tendència secular, i com més gran era la pressió feudal (...).

La disminució de la població que es produïa amb aquestes crisis de fam agreujava encara més el problema dels ingressos de la noblesa. Amb la mort de pagesos que pagaven renda disminuïa la renda feudal. Però no era només la suma total de renda feudal que es veia amenaçada, sinó també la mateixa taxa. En disminuir la demanda de terres, els pagesos podien començar a imposar millors condicions a la noblesa i aquesta ja no estava en condicions de mantenir les taxes de sostracció anteriors. Havia de servir-se d'altres mètodes. Les possibilitats que es trobaven al seu abast eren la guerra, tot cercant redistribuir l'ingrés per la força, i la compra de càrrecs públics. Amb això entra en escena l'Estat, que, de tota manera, pel seu caràcter d'estat feudal, només disposava d'una autonomia limitada davant la classe dominant. El sistema tributari on es basava la seva hisenda també s'havia vist arrossegat per la crisi. L'intent d'incrementar els seus impostos, ja no fins al nivell anterior, sinó fins al punt de satisfer les pretensions de la classe feudal amenaçada per la ruïna, posava l'economia pagesa contra les cordes. Les conseqüències immediates de les guerres i de les oneroses càrregues fiscals treien als pagesos tota possibilitat d'assolir la mera reproducció. La crisi s'aguditzava i culminava en un procés de contracció aparentment irresistible. Si finalment s'albirava la fi de la crisi era a causa que el mateix mecanisme posava en moviment forces que permetien a l'economia pagesa retrobar el seu equilibri. Amb la disminució de la població augmentava la mida de les parcel·les, i això, ensems amb l'abandonament del cultiu de terres marginals, contribuïa a un important increment de la productivitat del treball. Aleshores podia començar un nou cicle de creixement.

3) En aquest model hipotètic del mode de producció feudal li correspon un paper central a l'evolució de la població. Però els factors als quals acostuma a atribuir-se --la relació entre població i recursos, i el mecanisme feudal d'exacció-- no sempre donen una explicació suficient. El creixement de la població també es trobava bloquejat i invertit per causes externes al mode de producció feudal. Tres sèries de causes resulten especialment importants: les epidèmies, les guerres i l'Estat en la seva forma peculiar al començament de l'edat moderna.

Dos desencadenants de la crisi del segle XVII: l'«ofensiva de la renda» i la pressió fiscal

Volum i taxa de sostracció feudal: els segles XVII i XVIII a Segòvia

Font: A. GARCIA SANZ, *Desarrollo y crisis del Antiguo Régimen en Castilla la Vieja*, Akal, Madrid, 1977, pàg. 53 i 97-105

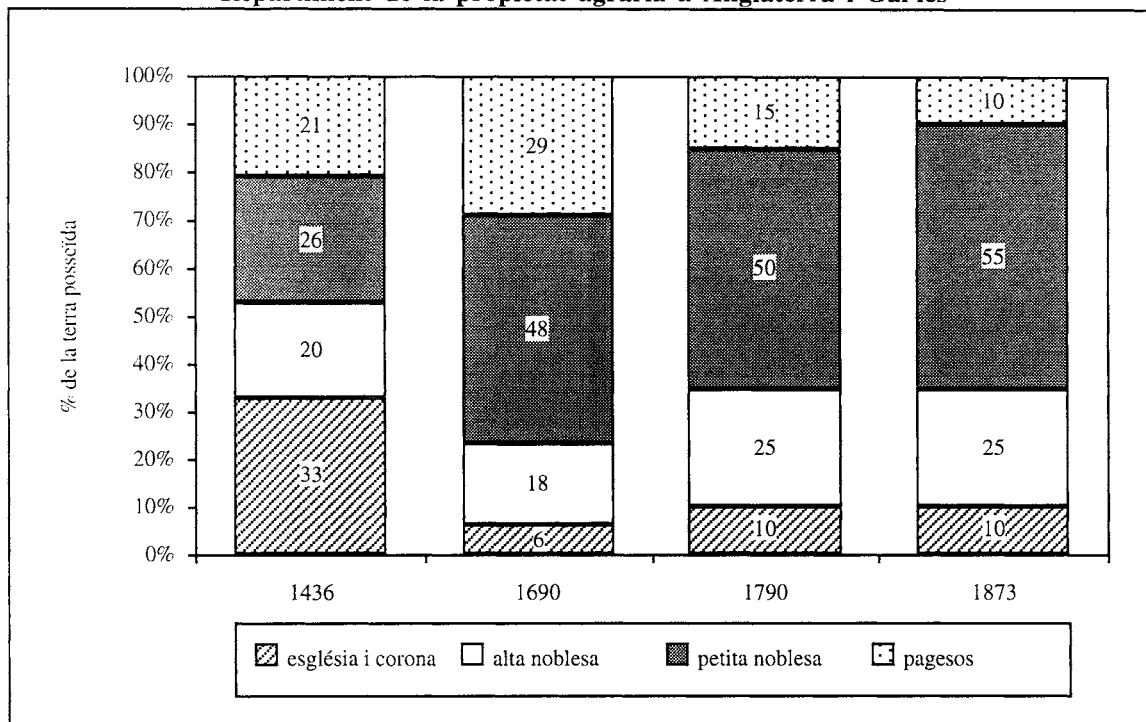
La càrrega tributària a França 1515-1683

	(a) impostos totals (milions lliures)	(b) producte agrari (milions lliures)	(% d'a/b) taxa d'exacció fiscal
1515	3,5	53,7	6,5
1547	7,4	178,0	4,2
1588	24,0	480,0	5,0
1607	31,0	389,0	8,0
1641	78,0	533,0	14,6
1661	79,0	744,0	10,6
1675	98,0	514,0	19,1
1683	106,0	690,0	15,4

Font: P. KRIEDTE, *Feudalismo tardío y capital mercantil*, op. cit., pàg. 126

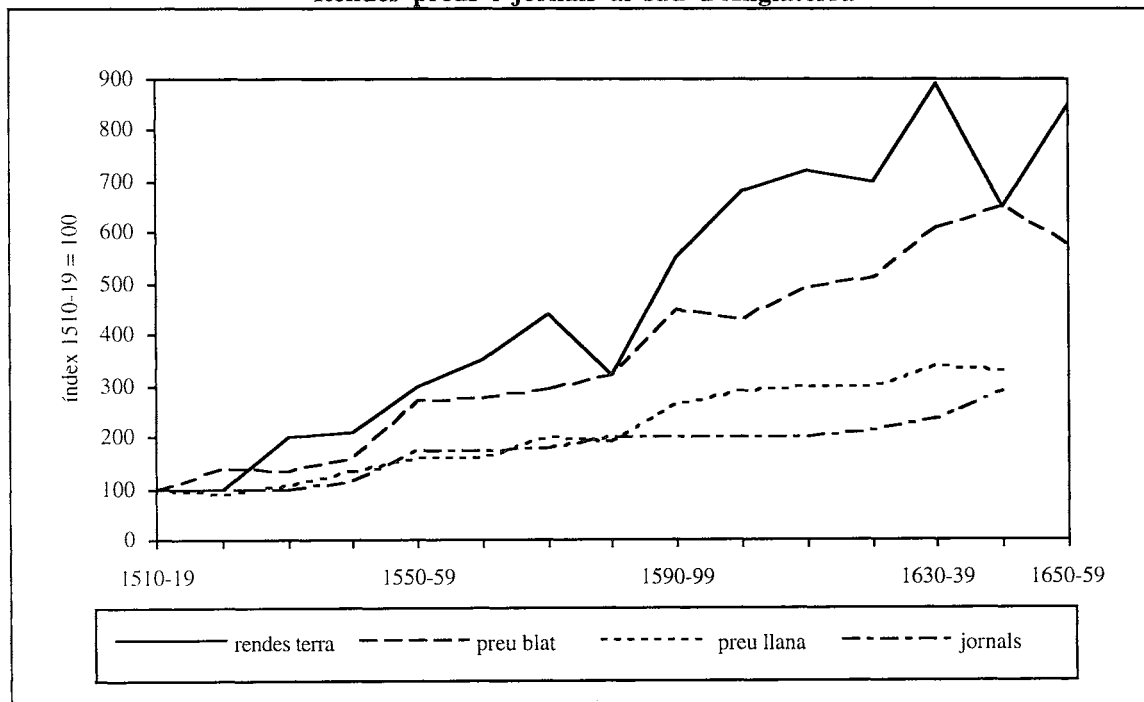
La via «anglesa» al capitalisme agrari

Repartiment de la propietat agrària a Anglaterra i Gal·les

Font: P. KRIEDTE, *Feudalismo tardío y capital mercantil*, op. cit., pàg. 83

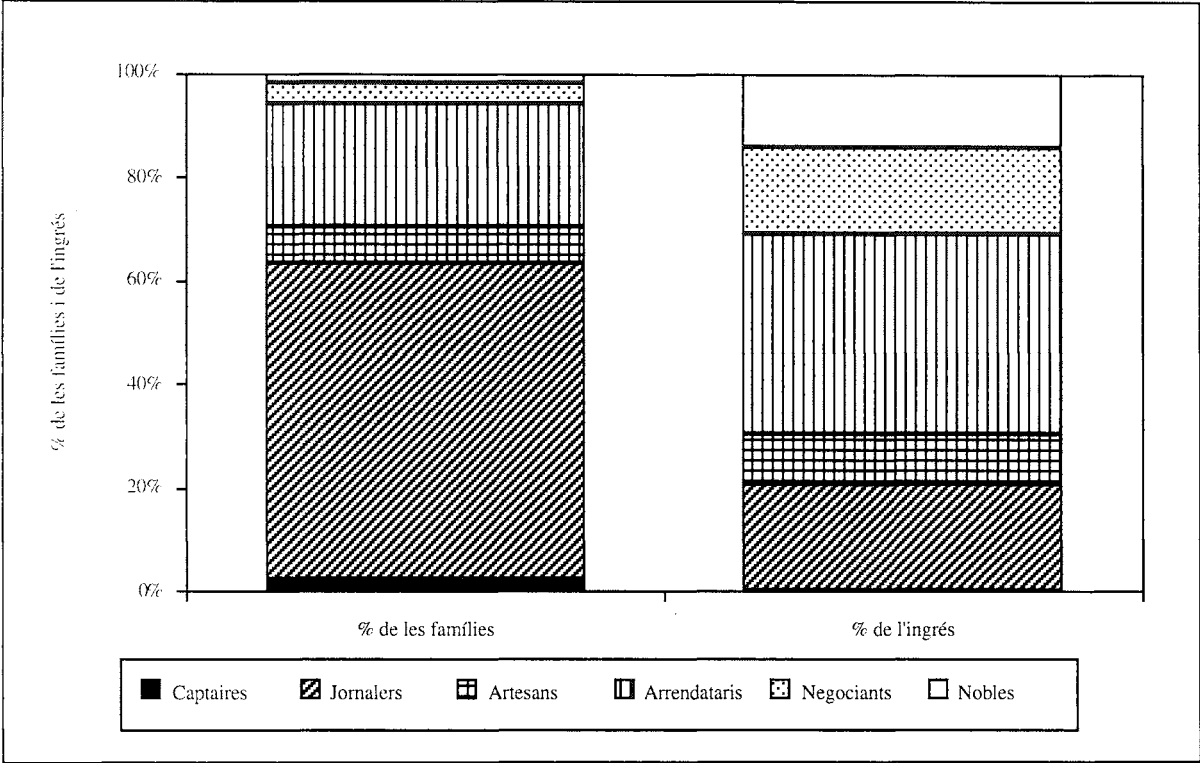
Rendes preus i jornals al sud d'Anglaterra

Font: W. ABEL, *Agricultural Fluctuations in Europe*, Methuen, Londres, 1980, pàg. 125; P.J. BOWDEN (ed.), *Economic Change: Prices, Wages, Profits and Rents, 1500-1750*, op. cit., pàg. 171; i E.H. PHELPS BROWN i S.V. HOPKINS, "Seven Centuries of Building Wages", *Economica*, XXII, 1955, pàg. 177

Creixement agrari i desigualtat social

Repartiment de l'ingrés a Anglaterra el 1688
segons Gregory King

	Nombre de famílies	Ingrés total	Ingrés per família (lliures)	% de totes les famílies	% de l'ingrés total
Aristòcrates, nobles (<u>gentry</u>), alt clergat	26.586	6.135.800	230,79	1,91%	14,10%
Negociants, grans comerciants professions liberals	55.000	7.200.000	130,91	3,96%	16,55%
Pagesos benestants (<u>yeomen</u>) i arrendataris	330.000	16.960.000	51,39	23,73%	38,98%
Artesans i petits comerciants	100.000	4.200.000	42,00	7,19%	9,65%
Pagesos pobres (<u>cottagers</u>), jornalers (<u>labouring people</u> , <u>outservants</u>)	849.000	8.950.000	10,54	61,05%	20,57%
Captaires, rodamons	30.000	60.000	2,00	2,16%	0,14%
Total	1.390.586	43.505.800	31,29	100,00%	100,00%

Font: P. KRIEDTE, *Feudalismo tardío y capital mercantil*, op. cit., pàg. 134